Hal Draper

Marx och Engels om kvinnornas frigörelse

Diskussionen om människans revolution börjar inte helt oväntat med kvinnan.

Utsikten att omsider utplåna arbetsfördelningen i samhället och därmed också den snedvridning av relationer mellan människor som den medför leder tillbaka till det som Marx och Engels utpekade som den första sociala arbetsfördelningen: arbetsfördelningen mellan könen.[1] Och detta reser i sin tur en rad frågor som hör samman med familjens ursprung och framtid, olika former av äktenskap, sexuella relationer osv. – det frågekomplex som brukar kallas ”kvinnofrågan”.

Så snart denna fråga ses i ett djupare sammanhang inte bara som en fråga om socialpsykologi och attityder, utan som en fråga om grundläggande arbetsfördelning – står det klart att dess rötter för Marx går längre tillbaks i människans historia än kapitalismen, staten, delningen mellan stad och landsbygd eller t.o.m. privat ägande. Med detta synsätt kan man förvänta sig att de sociala attityder som härrör från denna arbetsfördelning kommer att vara de som är svårast att utrota.

1. Den unge Marx’ syn (1842-46)

Innan Marx blev socialist, för att inte tala om ”marxist”, är det tydligt att han intog en mer eller mindre traditionell attityd till äktenskap, familj och liknande frågor. Detta framgår av två artiklar som han skrev 1842, hans första år som vänsterliberal journalist. Båda artiklarna skrevs för *Rheinische Zeitung*, en tidning i Köln som han det året blev redaktör för.

Redan i den tredje artikeln han någonsin publicerat, en kritik av den s.k. historiska skolan inom juridiken, kritiserade den unge Marx en viss Gustav Hugo för att han intog en relativistisk inställning till äktenskapet sort institution:

> Men helgandet av sexualdriften genom *exklusivitet*, driftens tyglande genom lagen, den *etiska skönhet* som förvandlar naturens krav till en ideell del av andlig förening – äktenskapets *andliga väsen* – det är detta som är *suspekt* i äktenskapet för Herr Hugo.[2]

För att vederlägga denna ”lättsinniga skamlöshet” i Hugos ståndpunkt anför Marx ett smått löjligt avsnitt från den franske liberalen Benjamin Constant och sedan citerar han med ogillande Hugos åsikt att vår ”djuriska natur motsäger konventionen att ”tillfredsställande av sexualdriften utom äktenskapet ej är tillåtligt”.

Men det finns inget försök till analys här.

Artikeln mot skilsmässa

Mot slutet av samma år ger en artikel av Marx (*Om en föreslagen skilsmässolag*) klarhet i hans försocialistiska idéer. Han säger sig vilja ”utveckla äktenskapsbegreppet och dess implikationer” i överensstämmelse med en ”juridisk filosofi”, men den korta artikeln går inte särskilt djupt in i problemet.

---

[1] Se Marx & Engels: *Den tyska ideologin*. I detta tidiga manuskript (1845-46) anges den huvudsakliga orsaken till arbetsfördelningen mellan könen vara medfödd fysisk svaghet hus kvinnan – en åsikt som Engels senare tillbakavisade; i många samhällen arbetade kvinnor hårdare än män. I *Kvinnan och socialismen* ägnar Bebel över en sida åt att vederlägga ”svaghetsteorin”. I vilket fall som helst måste en distinktion göras mellan förmåga att arbeta ”hårt” (innefattande även uthållighet) och förmåga att uppbjuda tillfälliga kraftansträngningar (som i strid). Man måste också skilja mellan det som normalt kallas ”svaghet” och den barnafödande funktionen, ty denna distinktion kan ha relevans för arbeten som passar kvinnor utan att direkt ha med styrka att göra.

[2] I översättningen har den omfattande notförteckningen skurits ner. För den som är intresserad av källhänvisningarna hänvisas till originalet i *International Socialism* nr 44 London 1970, som finns på webbplatsen *marxists.org*, se Marx & Engels on Women’s Liberation

Förvisso är hans främsta intresse att argumentera för en rent världslig syn på frågan. Inte ”andlig helighet” utan snarare ”mänsklig etik” är ”äktenskapets väsen”; inte ”beslut från ovan” utan ”självvalda beslut”. Han hävdar också att en skilsmässolag som bygger på mänsklig etik kommer att säkerställas ”först när lagen är ett medvetet uttryck för folkets vilja, skapad med och genom denna”. Hans utgångspunkt är radikal demokrati.

Men hans syn är fortfarande formad av typiskt hegeliansk, idealistisk terminologi. Han skriver om den inneboende ”äktenskapliga viljan” och om ”det etiska innehållet i denna relation” osv. Fortfarande ser han på äktenskapet som ett förverkligande av en etisk norm härledd ur tanken om ”människans natur” och inte som en historisk social institution. Detta får honom att kritisera ”de många och lättsinniga skälen till skilsmässa” i den existerande preussiska lagen och gör att han ser misstroget på den myckna frivilligheten.

Det följande ger nyckeln till hans synsätt när han tillrättavisar dem som ”alltid talar om olyckan för makar som är bundna till varandra mot sin vilja”:

> De tänker bara på två individer och glömmer familjen. De glömmer att nästan varje upplösning av ett äktenskap också innebär upplösning av en familj och att barnen och vad som dem tillhör inte borde vara beroende av godtyckliga nycker, inte ens ur en rent legal synvinkel. Om äktenskapet inte var basen för familjen skulle det inte vara föremål för lagstiftning på samma sätt som vänskap inte är det.

Och när det kommer till kritan blir det genom en historisk omvärdering av familjen och inte bara av relationen mellan ”två individer” som Marx omkring 1845 överger detta för-socialistiska angreppssätt. Då kunde sista meningen i föregående stycke upphöra att vara villkorlig.

De första socialistiska åsikterna

Men innan dess påverkades Marx åsikter genom studier av socialistisk och kommunistisk litteratur 1813-44 just beträffande de ”två individerna”, dvs. sexuella relationer och kvinnans plats i samhället. (Det bör också påpekas att han själv inträdde i äktenskap år 1843.)

Inflytande från Fourier är tydligt i ett av de första alstren av denne nyblivne socialists tankemödor: hans ”Parismanuskript” från 1844. Entusiastiskt antar han att ”människans hela utveckling’” ytterst kan mätas genom relationen man-kvinna i samhället. I Parismanuskripten riktar han sin första kritik av ”den grova kommunismen” mot dess (påstådda) förfäktande av ”kvinnogemenskap”. Han angriper den enligt följande tankelinjer:

> Den direkta, naturliga och nödvändiga relationen mellan individer är *relationen mellan man och kvinna.* I denna *naturliga* relation mellan könen är människans relation till naturen hennes omedelbara relation till en annan människa ... I denna relation manifesteras därför *sinnligt*, dvs. reduceras till ett observerbart faktum, den grad människans väsen har blivit natur för människorna ... Av denna relation kan man därför bedöma människans hela utveckling ... Därför avslöjar den i vilken utsträckning människornas naturliga uppförande har blivit *mänskligt* ... i vilken grad de i sina individuella existenser på samma gång är sociala varelser.

Denna relation framställs som ett mått på det verkligt mänskliga i alla interpersonella relationer.

I *Den heliga familjen*, skriven senare samma år, återges långa citat från Fourier i denna fråga. I samband med en analys av Eugène Sues roman ”Paris mysterier” påpekar Marx att den noble och dygdige mönstergossen Rudolph av Geroldstein förmår tycka synd om en massa tjänsteflickor men är oförmögen ”att fatta att kvinnornas allmänna villkor i det moderna samhället är omänskliga”.

Det är mot denna borgerligt-filantropiska attityd han citerar Fourier i långa stycken, bl.a. det följande:

> Förändringar i en historisk epok kan alltid bestämmas utifrån kvinnornas utveckling mot frihet därför att i relationen mellan man och kvinna, mellan svag och stark, är den mänskliga naturens seger över brutalitet mest uppenbar. Kvinnofrigörelse är det naturliga måttet på allmän frigörelse.

I *Anti-Dühring* 34 år senare skulle Engels återigen lovorda Fourier som den förste att uttrycka denna tanke. Tjugofyra år senare skulle Marx upprepa det, kanske utan att tänka på källan:

> ...Amerikanska fackförbundet gjorde stora framsteg på sin sista kongress, bland annat genom att behandla arbetande kvinnor med fullständig jämlikhet. Engelsmännen och i ännu högre grad de galanta fransmännen däremot belastas i detta avseende av en anda av trångsynthet. Alla som vet något om historia känner till att stora sociala förändringar är omöjliga utan kvinnornas medverkan. Sociala framsteg kan mätas just genom det fagra könets (inklusive de fulas) sociala ställning.

Det fanns fortfarande inslag av nedlåtenhet i citaten från Fourier: kvinnan är ”svag”, mannen är ”stark” etc. Dessa inslag skulle avskaffas genom den teoretiska underbyggnad frågan fick i Marx’ och Engels’ senare arbeten.

Den heliga familjen behandlar inte familjeproblemet. Beträffande ”kvinnofrågan” är den fortfarande i huvudsak en återspegling av det bäst i välkänt socialistiskt tyckande.

En ny syn på familjen dyker först upp i Engels’ bok *Den arbetande klassens läge i England*, även den skriven 1844, oberoende av Marx. Fakta leder honom här in på *arbetarfamiljens* villkor, som en följd av att kvinno- och barnarbete var mycket utbrett.

Överflyttningen av kvinnorna från hemmen till kvarnar och gruvor ”splittrar familjen”, gör det omöjligt för gifta kvinnor att sköta ban och hem, skapar ”otyglad sexuell frihet” och utomäktenskapliga barn, även om den inte har ”sjunkit så lågt som till prostitution”. De mest relevanta avsnitten är inte de som försäkrar att arbetarfamiljen ”håller på att upplösas” utan de som diskuterar hur familjen ”förvrids” och ”förvänds” när en arbetande hustru är försörjare och en arbetslös make får stå för hushållet.

Detta, säger Engels, är en ”osund ordning”; det ”avkönar mannen och tar all kvinnlighet från kvinnan”, det ”degraderar på det mest skamlösa sätt bägge könen och därmed mänskligheten ...” Men det nya synsättet kommer fram när han visar att han ser detta som socialt betingat och ett resultat av historiskt bestämda attityder:

> ... Vi måste inse att en så total omvälvning av könens ställning endast kan ha kommit till stånd därför att könen redan från början har fått fel ställning. Om hustruns bestämmande över mannen, vilket fabrikssystemet oundvikligen medför, är omänskligt, måste mannens tidigare dominans över kvinnan också ha varit omänskligt. Om kvinnan nu kan basera sin överhöghet på det faktum att hon drar tyngsta lasset, ja till och med skapar hela den gemensamma egendomen, är den oundgängliga slutsatsen att denna gemenskap i egendomen inte är sann och rationell, eftersom en medlem av familjen skryter med att bidra med den största delen. Om familjen i dagens samhälle upplöses på detta sätt, visar denna upplösning i grund och botten att familjens bindande länkar inte är tillgivenhet till familjen utan privat intresse som ligger på lur under en låtsad egendomsgemenskap.

Först i *Den tyska ideologin* (1845-46) börjar Marx och Engels lägga grunden till en klar analys liksom det är i detta arbete som den materialistiska historieuppfattningen är väl utvecklad. Visserligen tror tydligen Marx vid denna tidpunkt att något slags familj alltid existerat, men klart är ändå att familjen ses som en historiskt föränderlig produkt av föränderliga materiella villkor. Den ”måste därför behandlas och analyseras i överensstämmelse med existerande empiriska data, inte enligt ‘familjebegreppet’, som är brukligt i Tyskland” – ett direkt angrepp på Marx av år 1842.

Familjen antas vara den *första* formen för sociala relationer, till och med den ”enda sociala relationen” till att börja med. Arbetsfördelningen börjar i familjen, som leds av ”patriarkaliska

familjeöverhuvuden". "Slaveriet som ligger latent i familjen utvecklas bara gradvis ..." Familjen görs praktiskt taget ansvarig för uppkomsten av privat egendom:

> Kärnan, den första formen av egendom, ligger i familjen, där hustru och barn är mannens slavar. Detta latenta slaveri i familjen, om än mycket outvecklat, är den första egendomen ...

Denna uppfattning används också för att angripa dubbelmoralen i synen på sexuellt beteende. I preussisk lag, menar Marx, "antas äktenskapets okränkbarhet bli påtvingad både män och kvinnor", men detta är en juridisk illusion. Det verkligt borgerliga förhållandet avspeglas i fransk lagtext: "enligt fransk sedvana, där hustrun betraktas som mannens privata egendom, kan bara hustrun straffas för äktenskapsbrott ..."

Familjens "avskaffande"

I *Den tyska ideologin* är familjen inte på långt när så sammankopplad med en på privat ägande baserad ekonomi som senare hus Engels, men Marx ansåg tydligen att sambandet fordrade föga empiriska data för han tvekade inte att dra den drastiska slutsatsen att med avskaffande av privat egendom följer att "familjens avskaffande är självklar". Vidare anser han det lika självklart att detta innebär "äktenskapets avskaffande". Men det finns ingen antydan om vilka relationer som kan tänkas ersätta den nuvarande institutionen även ont det klart framgår att "de fantasier som fick Fourier att försöka åskådliggöra fri kärlek" inte kan tas på allvar.

I Marx' *Teser om Feuerbach* som skrevs före *Den tyska ideologin*, innehåller redan den fjärde tesen åsikten att familjen "måste ... raseras i teori och praktik".[3]

I själva verket är Marx så ivrig att "avskaffa familjen" att han praktiskt taget avskaffar den redan 1845. Han utropar "familjens borgerliga undergång" och medger endast att familjen fortfarande "officiellt" existerar som egendomsrelation. Med denna "familjens borgerliga undergång" tycks Marx mena sådana saker som att "den utsvävande borgaren undviker äktenskapet och begår äktenskapsbrott i smyg" och liknande. Detta är inte en särskilt övertygande bevisföring för familjens undergång. Hos proletariatet "är i själva verket familjen avskaffad", betonar han. "Där existerar inte alls familjebegreppet" – ett påstående som det inte finns några som helst empiriska data för.

Engels' bok om England anförs inte som bevis, inte heller knyts problemet till kvinnornas förvärvsarbete. I vilket fall som helst hade Engels' bok inte givit någon grund för det överdrivna påståendet att "familjebegreppet inte alls existerar" hos proletariatet, snarare tvärtom.

Detta utropande av familjens försvinnande i alla bemärkelser utom den ekonomiska återfinns i framställningen främst som en retorisk sats; det finns ingen organisk förklaring till varför familjens existens *redan* skulle hänga på en så tunn tråd, inte endast under kapitalismens utan också under den outvecklade kapitalismen, dvs. tämligen fjärran från den privata egendomens avskaffande. När Marx skriver "familjen existerar fortfarande, trots att dess undergång proklamerades för länge sedan av franska och engelska socialister" avslöjar han att han återger sin egen tids socialism och att han ännu inte har utarbetat en egen.

För att avrunda denna period: det finns en lustig och relativt okänd artikel som Marx skrev medan han arbetade på *Den tyska ideologin*: artikeln *Peuchet om självmord*,[4] i vilken han summerar slutsatserna i Jacques Peuchets bok som behandlar den sociologiska innebörden i

---

[3] Detta är vad Marx skrev som tes nr 4. Den version som publicerats av Engels 1888 nyanserades till formuleringen att familjen måste "kritiseras i teori och omvälvas i praktiken" – en ändring som gjorde att Engels säkert återspeglade också den mogne Marx. Denna fråga kommer igen nedan.

[4] Det finns ingen bevarad beskrivning av Marx' reaktion på publiceringen av Engels' bok, fastän han måste ha läst den omedelbart.

ökningen av antalet självmord i Frankrike. Ett av avsnitten lyder som följer – det är Marx som betonat det och stått för urvalet:

> Bland de orsaker till förtvivlan som får mycket överkänsliga personer att söka döden ... har jag (Peuchet) funnit att en dominerande faktor är den dåliga behandling, den orättvisa, de dolda straff sons stränga föräldrar och överordnade utövar mot folk som är beroende av dem. *Revolutionen har inte utrotat allt tyranni; den ondska man anklagade despotiska makter för fortsätter att existera i familjen. Här orsakar den kriser somt är analoga med revolutionens kriser.* Sambandet mellan intresse och känslor, sanna relationer mellan individer, återstår ännu att skapa bland oss *från grunden och självmord är bara ett bland tusentals andra symptom på att en allmän social kamp kontinuerligt pågår ...*

Angående ett fall med en flicka som drevs till självmord av en mans svartsjuka sammanfattar Marx: Detta var i själva verket fråga om mord. – ”Den svartsjuke personen vill ha en slav; han kan vara förälskad, men denna förälskelse är bara en känsla av att vältra sig i svartsjuka; *den svartsjuke är framför allt en ägare av privat egendom.”*

Några element av denna analys från 1842-46 skulle komma att vidhållas, några modifieras och förfinas och andra förkastas när Marx och Engels kom fram till en mer mogen formulering av sin historiska teori.

2. Den sexuella revolutionen i det förflutna

Den historiskt-materialistiska analysen av människans historia har visat att familjeformen inte är ”naturligare” än vilken annan social institution som helst och att familjen (med tillhörande sexualmoral) har ändrat form i och med ändringar i egendomsförhållandena. En omedelbar slutsats blir då att den kan förväntas ändras i ett framtida samhälle som har förändrat alla andra sociala institutioner. Förändring mot vad?

Den evolutionistiska synen på familjen

Det kommunistiska manifestet förklarade helt kort att ”den borgerliga familjen kommer självklart att försvinna” i och med att kapitalismen försvinner. Det innehöll även andra tongångar från 1845.

Engels’ utkast till manifestet var ursprungligen mer detaljerat:

> Det (kommunistiska samhället) kommer att omvandla relationerna mellan könen till helt privata angelägenheter som bara angår de berörda personerna. Samhället har inte någon möjlighet att lägga sig i detta eftersom det kommunistiska samhället avskaffar privategendom och uppfostrar barnen gemensamt. På så sätt rycks de två grundstenarna för ett traditionellt äktenskap undan, nämligen kvinnans beroende av mannen och barnens beroende av föräldrarna, vilka båda härstammar från privat ägande.

Således (tillägger han) kommer kommunismen också att avskaffa prostitution, den borgerliga formen av ”kvinnogemenskap”.

År 1850 hade Marx och Engels anledning att nagelfara ”kvinnokulten” i en recension av en bok av en herr Daumer som förespråkade en ny religiositet. ”Naturen” och ”kvinnan” upphöjdes i denna bok till ”gudomlighet” och ”mannens offer till kvinnan” påbjöds i dygdens och fromhetens namn. I båda fallen flyr Daumer från dagens hotande realiteter till å ena sidan en ”ren och skär lantlig idyll” (som inte har något med den verkliga naturen att göra) och å andra sidan till ”förvekligad resignation”. Marx och Engels skrev:

> Vad beträffar dyrkandet av kvinnan är inställningen densamma som till naturdyrkan. Herr Daumer säger naturligtvis inte ett ord om kvinnans nuvarande sociala situation, utan tvärtom är det bara en fråga om kvinnan som sådan. Han försöker trösta kvinnorna för deras sociala olycka genom att göra dem till föremål för en ordkult som är lika tom som den försöker vara mystisk. På så sätt försöker han lugna dem inför det faktum att äktenskapet sätter stopp för deras talanger genom att de

> får ta hand om barnen ... genom att tala om för dem att de kan amma barn till 60 års ålder ... och så vidare.

Daumers ideala kvinnotyp visar sig vara snarlik litterära män av samma aristokratiska resning som han själv. Han använder den ”gudomliga” kvinnoabstraktionen för att lyfta de verkliga kvinnornas problem till rymdens töcken – resultatet av en form av feminism. I kontrast till detta tar Marx i *Kapitalet* upp verklighetens kvinnor.

I *Kapitalet* generaliserar bara Marx på en punkt (fast han ägnar mycket uppmärksamhet åt den grymma exploateringen av kvinnors och barns arbete och ät nödvändigheten av skydd genom lagstiftning). Han citerar en rapport av en engelsk regeringskommission och drar slutsatsen att ”barn av båda könen behöver mer skydd mot sina föräldrar än mot någon annan person”. Föräldrar får inte ha makt över barn. Denna makt har missbrukats i exploaterande syfte.

> Hur hemsk och avskyvärd en upplösning av de gamla familjebanden än kan synas i ett kapitalistiskt system, skapar icke desto mindre den moderna industrin, genom att dra in kvinnor, ungdomar och barn av båda könen i den samhälleliga produktionen, en ny ekonomisk grund för en högre familjeform och annorlunda relationer mellan könen. Det är naturligtvis lika absurt att anse den germanskt-kristna familjeformen som den absoluta och slutgiltiga som att anse detsamma om den gamla romerska, gamla grekiska eller de österländska familjeformerna, vilka dessutom bildar en serie i en historisk utveckling om man betraktar den samtidigt. Dessutom är det uppenbart att arbetsgrupper då de sätts samman av individer av båda könen och alla åldrar under gynnsamma förhållanden nödvändigtvis måste bli en källa till människans utveckling ...

Det är inte möjligt ”att den moderna borgerliga familjen kan slitas från sin ekonomiska grundval utan att dess form förändras”, skrev Engels 1878. Men denna åsikt fick sitt starkaste uttryck i *Familjens, privategendomens och statens ursprung*. Fastän Engels skrev boken året efter Marx’ död var den ett resultat av det tidigare nära samarbetet mellan dem båda. Marx hade för avsikt att själv skriva den så dess breda angreppssätt får ses sunt ett gemensamt arbete av de båda männen.

I boken avslutas kapitlet om familjen med antropologen Lewis H. Morgans ord att familjen

> är en skapelse av det sociala systemet. Den avspeglar samhällets kultur... Om den monogama familjen i någon avlägsen framtid inte lyckas motsvara samhällets krav ... är det omöjligt att förutsäga hur dess efterföljare kommer att gestalta sig.

Alltså kommer familjen och de sexuella relationerna att förändras – från vad, till vad?

Kvinnans nederlag

I *Familjens ursprung* påvisar Engels tecken på ett primitivt stadium av kvinnlig dominans i familjen, baserad på de då existerande livsvillkoren.[5]

> Arbetsfördelningen mellan de två könen bestäms av helt andra faktorer än de sota bestämmer kvinnans ställning i samhället. Hos de folk dar kvinnorna måste arbeta mycket hårdare än vi anser tillbörligt är de ofta mycket mer respekterade än sina europeiska likar. Överklasskvinnan i det civiliserade samhället, omgiven av hycklande ära och fjärmad från allt verkligt arbete, står socialt sett oändlig mycket lägre än barbariets arbetande kvinna ...

Engels spårar övergången till införandet av fadersauktoriteten till vissa förändringar i den vanliga typen av egendomsförhållande i familjen (från jordbruk till boskapsskötsel); men det är inte den antropologiska framställningen vi är intresserade av nu. Överflyttningen av makten (dominansen) inom ramen för familjens arbetsfördelning var en ”revolution” – ”en av de mest

---

[5] Engels diskuterar sina källor i sitt förord till fjärde upplagan från 1891: J. J. Bachofen, J. F. McLennan, R. G. Latham, J. Lubbock etc. vid sidan av Morgan. Den moderne läsaren bör gå till Robert Briffaults *The Mothers*. I slutet av sitt förord skiljer Engels på att hålla sig till ”Morgans hypoteser in i minsta detalj” och att vidhålla ”hans huvudsakliga uppfattningar”.

avgörande människan någonsin upplevt”. Det var enligt Engels det kvinnliga könets världshistoriska nederlag. Kvinnan blev ”degraderad”, förslavad, i huvudsak förvandlad till ”enbart ett barnafödande instrument. Denna kvinnans sänkta ställning ... har blivit förskönad och dold och delvis iklätts en mildare form, men har par intet sätt försvunnit”. Eller med Marx’ ord:

> Den moderna familjen bär inom sig embryot inte bara till slaveri (*servitus*) utan också till livegenskap eftersom den redan från allra första början är sammanknuten med jordbruksarbete. Den här inom sig en *miniatyr* av all den antagonism som senare utvecklas i större skala inom samhället och dess stat.

Den monogama institutionen uppstår med privategendom och klasskillnader:

> Den är baserad på mannens överhöghet; dess uttryckliga syfte är att frambringa barn och fastslå faderskap. Detta säker ställande av faderskap fordras för att barnen i sinom tid ska kunna ärva sin fars förmögenhet som hans naturliga arvingar.

I regel kan bara mannen upplösa äktenskapet och i praktiken gäller den monogama restriktionen bara kvinnan. I detta avseende är det inte ens fråga om riktig monogami.

> Den (monogamin) var inte på något sätt frukten av individuell könskärlek, med vilken den inte hade något gemensamt, ty äktenskapen förblev konvenansäktenskap som tidigare Monogamin var den första familjeform som inte var baserad på naturliga utan på ekonomiska villkor, nämligen på det privata ägandets seger ...
>
> Sålunda dyker monogamin ingalunda upp i historien som en förening mellan man och kvinna, ännu mindre sons den högsta formen av sådan förening. Tvärtom framträder den som slet ena könets underkastelse under slet andra sort en manifestation av en konflikt mellan könen som hittills varit totalt okänd i förhistorisk tid.

Engels summerar resonemanget med följande kategoriska påstående:

> Den första klassmotsättning sons uppträder i historien sammanfaller med uppkomsten av antagonismen mellan nian och kvinna i det monogam, äktenskapet och det första klassförtrycket med männens förtryck av det kvinnliga könet. Monogamin var ett stort historiskt framsteg, men inledde samtidigt, förutom slaveri och privategendom, en epok där varje framsteg även är en relativ tillbakagång som innebär att den ena gruppens välbefinnande och utveckling ledsagas av den andras olycka och förtryck. Det är en cellulär form av civiliserat samhälle, i vilket vi kan studera karaktären av den antagonism och de motsättningar som utvecklas mot allt större mognad.

Denna ”cellulära” form av social kamp medför sina karakteristiska motinstitutioner, symboliserade av ”hustruns älskare och hanrejen” å ena sidan och prostitution (i olika former) å den andra. Den förra är den förtryckta gruppens ”hämnd” för männens dubbelmoral; den senare ”demoraliserar mannen i långt större utsträckning än kvinnan”.

> I de fall den monogama familjen troget återspeglar sitt historiska ursprung och tydligt frambringar den skarpa konflikten mellan man och kvinna som ett resultat av mannens ensidiga dominans, har vi således en miniatyrbild av just de antagonismer och motsättningar genom vilka det från civilisationens begynnelse klassuppdelade samhället rör sig utan att kunna lösa eller komma över dessa motsättningar.

Kärlek och jämlikhet

Ur denna utveckling i vilken ”varje framsteg även är en relativ tillbakagång” framträder i Europa ett nytt steg efter det romerska rikets sönderfall:

> För första gången skapades möjlighet för det största moraliska framsteg vi kan härleda från och tacka monogamin för – en utveckling som äger rum inom den, parallellt med den eller, vilket kan vara fallet, i opposition till monogamin – nämligen, modern individuell könskärlek som tidigare varit okänd i hela världen,

Könskärleken uppslår på ett motsägelsefullt sätt. Å ena sidan förstärker det borgerliga privata ägandets dominans konvenansäktenskapets utbredning och förekomsten av ”äktenskap ... som bestämts av de berörda personernas klasstillhörighet”. Å andra sidan omfattar den borgerliga ideologin, särskilt i protestantiska länder, kontraktsrätt och jämlik ställning för de kontraktsslutande parterna. Liksom vad gäller ”Frihet, jämlikhet och broderskap”, för att inte tala ont ”demokrati”, står den ideologiska extrapoleringen i konflikt med den ekonomiska verkligheten – i ett borgerligt samhälle. Ideologin förstärker åtminstone i ord den individuella könskärleken, uppkommen i frihet och jämlikhet, som grunden för monogami. Men den borgerliga ekonomiska realiteten, dir mannen fortfarande är den ekonomiske herren, understöder konvenansäktenskapet, begränsar antalet möjliga partners enligt klasstillhörighet, inskränker kvinnornas ekonomiska oberoende och därmed deras oberoende som människor osv.

Litteraturhistorien återspeglar den individuella könskärleken huvudsakligen genom kanaler *utanför* det borgerliga äktenskapet. Den visar ”den familjelivets dystra enformighet, som kallas hemmets lycka” från medeltidens ”ridderliga” kärleksromaner till den franska romanens institutionaliserade äktenskapsbrott. Engels framhäver särskilt att individuell könskärlek lättast kunde utvecklas i de egendomslösa klasserna. Där kunde även arbetarkvinnorna ta sina första steg mot ekonomiskt oberoende. Och ett äktenskap med en kvinna som har ”återvunnit rätten att skiljas” därför att hon kan ge sig av och försörja sig själv ekonomiskt är ”monogamt i etymologisk betydelse av ordet, men ingalunda i dess historiska mening”.

Detta ändrar förvisso ännu inte den juridiska situationen. Makarnas ojämlikhet inför lagen är en produkt av tidigare sociala villkor och är inte orsaken till utan effekten av det ekonomiska förtrycket av kvinnan.

> Hustrun blev den första betjänten, utesluten från deltagande i samhällelig produktion ... I dag (1884), måste i det stora flertalet fall mannen vara löntagaren, familjens försörjare, åtminstone bland de ägande klasserna, och detta ger honom en dominerande position som inte fordrar speciella lagstadgade privilegier. I familjen är han borgaren, hustrun representerar proletariatet.

(Den sista meningen blev ett av slagorden för den tyska socialistiska kvinnorörelsen – som en stark metafor.)

Den moderna industrins teknologi underminerar detta mönster, liksom den teknologiskt underminerar kapitalismen själv. Alltså: ”Vad som gäller för kvinnan i fabriken, gäller för henne inom alla yrken, anda upp till medicin och juridik.” Men en legal jämlikhet mellan könen skulle, även om den kunde uppnås, ända inte medföra verklig jämlikhet. Engels gör en liknelse: borgerlig demokrati ger oss bara slagfältet där klasskampen utkämpas –

> Och likaledes kommer mannens speciella dominans över kvinnan i den moderna familjen samt nödvändigheten och sättet att skaffa verklig social jämlikhet dem emellan inte att framstå klart förrän båda är fullständigt likställda inför lagen. Det blir då uppenbart alt den första förutsättningen för kvinnornas frigörelse är att återinföra hela det kvinnliga könet i det samhälleliga näringslivet samt att detta i sin tur fordrar att den individuella familjens egenskap av ekonomisk enhet i samhället måste avskaffas.

Vi lägger märke till att slutsatsen nu inte är ”att avskaffa familjen” utan att avskaffa familjen *som ekonomisk enhet i samhället* genom att förändra kvinnornas roll i ekonomin. Vägen till kvinnornas frigörelse går då i samma spår som ledde till deras ”världshistoriska nederlag” – genom produktionsprocessen och kvinnornas relation till den – och kan inte ändras i grunden genom enbart ideologiska (inklusive psykiatriska) maningar.

3. Monogam och/eller kärlek: Familjens framtid

Vad händer då med monogamin och familjen vid den socialistiska omvandlingen?

Det faktum att monogamin inte alltid har existerat ställer naturligtvis – men besvarar inte – frågan om den alltid kommer att existera i framtiden.[6] Engels tänker sig två möjligheter, även om han personligen väntar sig att den senare ska inträffa.

Den kommande sociala revolutionen kommer att undanröja ”de hittills existerande ekonomiska grundvalarna för monogamin” likaväl som dess bihang, prostitutionen. Det borgerliga bekymret för arvet reduceras till ett minimum. ”Monogamin uppstod av ekonomiska orsaker, men kommer den att försvinna när dessa orsaker undanröjs?” Uppenbarligen är det första svaret: *kanske*.

> I och med överflyttandet av produktionsmedlen i allmän ägo upphör Ilen individuella familjen att vara en ekonomisk enhet i samhället. Privathushållning förvandlas till samhällelig industri. Barnens vård och uppfostran blir en offentlig angelägenhet. Samhället tar hand om alla barn på samma sätt antingen de är födda inom eller utom äktenskapet. På så sätt kommer den oro för ”följderna”, som hindrar en flicka från att fritt ge sig till den man hon älskar, att försvinna – den oro som i dag är den viktigaste sociala faktorn, både moraliskt och ekonomiskt. Kommer inte detta att vara orsak nog för en gradvis tillväxt av ett mera ohämnat sexualliv och i samband med det en mer överseende allmän opinion när det gäller kvinnlig oskuld? ... Kan prostitutionen försvinna utan att dra monogamin med sig i avgrunden?

Att det med nödvändighet kommer att bli en djupgående förändring i förhållandet man-kvinna råder det ingen tvivel om (det skulle inträffa även utan p-pillren). Men måste den förändringen innebära den monogama familjens försvinnande i någon form?

För att ta en jämförelse (inte Engels’ den har gången): Den moderna demokratin kom till samtidigt med borgarklassen, men utplånandet av kapitalismen för inte med sig demokratins försvinnande. Tvärtom innebär det för marxister framväxandet av en verklig och fullständig demokrati, en ny sorts demokrati. I själva verket är Engels’ svar om monogamin likartat.[7]

Således skriver Engels: ”I stället för att försvinna blir monogamin till slut en realitet – också för männen.” Dubbelmoralen försvinner först av allt.

Men framför allt lägger Engels vikt vid förvandlingen av samhället i dess helhet: *framtiden bär med sig en ny individualism.*

> Här kommer en ny faktor in, en faktor som på sin höjd fanns i sin linda vid den tidpunkt då monogamin växte fram, nämligen individuell könskärlek.

Vår jämförelse var med ”framväxande av en verklig och fullständig demokrati, en ny sorts demokrati”. Med Engels’ metod ersätter vi ordet ”demokrati” med *individuell könskärlek.* I båda fallen har det bästa i borgerligt länkande åstadkommit tillräckligt stor effekt i medvetandet; nu behövs det en socialistisk förvandling av samhället för att verkligen öppna portarna till den Mänskliga Staden.

> Sålunda kan full frihet i äktenskapet bara träda i funktion när avskaffandet av kapitalistisk produktion, och av de ägandeförhållanden som följer med denna, har undanröjt alla de sekundära

---

[6] Beträffande den vikt som Engels fäste vid monogamins historiskt begränsade karaktär, se hans skarpa svar på Karl Kautskys artiklar från 1882-83 om äktenskapets förhistoria. Kautsky trodde att åtminstone en ”lös” form av monogami alltid existerat. Monogamin förklaras av det psykologiska motivet svartsjuka som uppenbarligen uppfattas som en instinkt. (På samma sätt skulle även Westermarck komma att befrämja kontrarevolutionen inom antropologin genom teorin om ”den monogama instinkten”.) Se Engels’ brev till Kautsky den 10 februari och 2 mars 1853. Han skrev och utgav *Familjens ursprung* ett år senare.

[7] Ett argument för monogamin som Engels förkastar häftigt är att det är helgat som historiens ”högsta” stadium osv. Därefter filosoferar han: ”Om strikt monogami skall betraktas som alla dygders höjdpunkt måste segerpriset gå till bandmasken, vilken har fullständiga manliga såväl som kvinnliga sexualorgan i vardera av sina 50 till 200 kroppssegment samt tillbringar hela sitt liv med att sammanbo med sig själv i vart och ett av dessa segment.”

> ekonomiska överväganden som fortfarande utövar ett så starkt inflytande vid valet av partner. Då återstår inga andra motiv än ömsesidig böjelse.
>
> Eftersom könskärlek till sin natur är exklusiv – även om denna exklusivitet i dag bara gäller kvinnan – så är äktenskap baserat på könskärlek till sin natur monogam.

Stötestenen i Engels' argumentation ligger alltså i den individuella könskärlekens inneboende exklusivitet. Detta är uppenbarligen ett mycket kontroversiellt område och förvisso skulle Engels *inte* hävda att detta är den enda och oundvikliga slutsats man kan dra ur marxistisk teori. Det är hans åsikt och det inbjuder till en kort utläggning om:

Marxismen och kärleken

Är det inte ”omarxistiskt” att lägga så stycket vikt vid något sådant som ”kärlek”, som inte kan summeras i ekonomiska formler och som kanske till och med glider undan sociologiska analyser?

Svaret är ett klart nej; ty vi skall finna att en av konsekvenserna av uppstigandet från nödvändighet till frihet i ett fullständigt omformat samhälle är just precis att man skjuter de ekonomiska och sociala faktorerna i bakgrunden. Därigenom stiger för *första* gången den befriade mänskliga anden fram som historieskapare (social determinant). Vi måste naturligtvis komma ihåg att ”den mänskliga anden” i varje given epok är resultatet av en lång materiell (bio-social) utveckling.

Detta betyder inte att den inte redan idag är en aktiv faktor för individen. Men före en sådan samhällelig förvandling är den mänskliga anden förhindrad från att vara en avgörande social determinant. ”Könskärleken i synnerhet”, anmärkte Engels, ”har genomgått en utveckling sons under de senaste 800 åren gjort den till en huvudsak i all poesi under denna period.” I poesin ja, men trots Shelley är poeter inte världens lagstiftare; de är individer som oftare tillhör den förebådande avdelningen än den lagstiftande. Könskärlekens vidareutveckling ligger fortfarande i framtiden.

Inte heller är det ”marxistiskt” att reducera kärlek till enbart sex. Denna reduktionism är ett klassiskt exempel på vulgär och mekanisk materialism. Genom att förneka *idéernas* verkan är den helt främmande för marxistisk åskådning. Så långt teorin.

Marx själv tvivlade lika lite på detta som Engels. Ett välkänt faktum är att han inte betraktade sin egen kärlek till sin hustru som ett småborgerlig avvikelse från den rena läran. Tvärtom ansåg han det känslomässiga behovet mer än det sexuella behovet – vara en integrerad del av hela den mänskliga anden. ”När det gäller det som jag verkligen älskar”, skrev han i sin första artikel 1842, ”känner jag dess existens som en nödvändighet, något som jag har behov av, förutom vilket jag inte kan leva tillfredsställd eller harmonisk.”

Denna insikt, som han uttryckte innan han blev socialist, skrev ban senare ner stycket utförligare i *Den heliga familjen*. En av bröderna Bauer, som är bokens skottavla, hade uttalat sig förklenande om ”barnsligheter som så kallad kärlek”. Kärleken, svarade Marx, är varken en gudinna eller en djävul, utan helt enkelt en oskiljaktig del av människan som hon är, ”den som först lär människan att tro på den objektiva världen utanför henne själv” – följaktligen är människan en ”okristlig materialist”. Problemet med Bauer är att han ”inte bara är emot kärlek, utan emot allting som är levande, allting som är omedelbart, varje sinnlig erfarenhet, varje *verklig* erfarenhet vars ‘varifrån’ och ‘varthän’ man inte på förhand känner till”.

Marx ändrade sig inte på den punkten senare, trots att han inte skrev något manifest om ämnet. I ett brev till Jenny, skrivet efter 13 års äktenskap, upprepade han fullständigt sina tidigare ord i en ovanligt teoretiserande passus för att vara ett personligt brev:

> Min kärlek till dig träder fram när du är borta som vad den är, som en jätte i vilken hela min själs styrka och hela mitt hjärtas karaktär koncentrerar sig. Jag känner mig åter som man, för jag känner en stor passion; och de krångligheter som vi är intrasslade i genom studier och modern uppfostran och den skepticism som nödvändigtvis gör oss kritiska mot alla subjektiva och objektiva intryck är helt upplagda för att göra oss små och svaga och grälsjuka och obeslutsamma. Men kärleken – inte kärleken till den feuerbachska människan eller till den moleschottska metabolismen[8] eller till proletariatet – utan kärleken till den älskade och i synnerhet till dig, gör en man till man igen.
>
> Du kommer att skratta, min älskade, och undra varför jag plötsligt bryter ut i all denna retorik ...

Kärleken kan inte vara en social determinant *i dag*, i det här samhället – ett samhälle som kärleken inte kan reformera utan som snarare deformerar kärleken. När ”kärlek” abstraheras till en social ideologi om allmän försoning töms den också på allt verkligt innehåll så att den skall kunna förvandlas till sin motsats: hat till klasskampen.

Omvälvningen av monogamin

Om individuell könskärlek för med sig ett bibehållande av monogamin i någon form, så kommer dock inte formen att vara densamma som i dag. Några av de konsekvenser som Engels emotsåg berörs i följande passus:

> Vad som definitivt kommer att försvinna från monogamin är emellertid alla de karakteristika som präglar denna som en följd av att den har stigit fram ur egendomsförhållanden. Dessa är för det första mannens dominans och för det andra äktenskapets oupplöslighet. Mannens dominans i äktenskapet är helt enkelt ett följd av hans ekonomiska dominans och kommer automatiskt att försvinna med den. Äktenskapets oupplöslighet är delvis en följd av de ekonomiska förhållanden under vilka monogamin trädde fram och delvis en tradition från den tid då sambandet mellan dessa ekonomiska förhållanden och monogamin inte förstods riktigt och då den överdrevs av religionen. I dag har lagen om äktenskapets oupplöslighet brutits tusenfalt. Om bara de äktenskap som baseras på kärlek är moraliska, då är också bara de äktenskap moraliska i vilka kärleken fortfarande finns kvar. Den individuella könskärlekens varaktighet varierar mycket mellan olika individer, särskilt bland män. Ett definitivt slut på kärleken, eller om den trängs undan av en ny passionerad kärlek, gör skilsmässan till en välsignelse för båda parter likaväl som för samhället. Människor kommer bara att besparas upplevelsen av att vada genom skilsmässoförhandlingarnas meningslösa träsk.

Av tillbakavisandet av ”skilsmässoförhandlingar” att döma förefaller det som om Engels tänker sig någonting liknande en enkel registrering av äktenskap och skilsmässa. Och även en registrering förmodas bero på dess samband med någon annan anledning av rent samhälleligt intresse. Annars skulle Engels’ allmänna princip från 1817 duga åt honom: ”förhållandet mellan könen (kommer att vara) av rent privat intresse som bara angår de personer som är inblandade. Samhället har någon anledning att blanda sig i detta.” I sin bok *Ludwig Feuerbach* levererar Engels i förbigående ett angrepp på själva begreppet ”statsreglerad könskärlek, dvs … äktenskapslagstiftningen – som helt kunde försvinna i morgon utan att kärlekens och vänskapens praxis skulle förändras det minsta”.

Allt detta har varit Engels’ åsikt. Mycket av samma bild av förändringen i sexmoral, äktenskapsformer och kvinnans plats i samhället hade publicerats i en bok av ledaren för det tyska partiet, August Bebel: *Kvinnan och socialismen*, i synnerhet kapitel 28, *Kvinnan i framtiden*. Bebel underströk att mycket av detta redan tagits som självklart av avancerade människor som t.ex. George Sand – ”Men varför skulle bara ‘stora själar’ göra anspråk på denna rätt ... ?”

För övrigt slutar emellertid Engels på samma sätt som när det gäller andra spekulationer om det framtida samhället. Han lämnar frågan öppen att lösas av dem som är mer kvalificerade än han, det vill säga framtidens män och kvinnor:

---

[8] Hänvisningen till Feuerbach gäller hans abstrakta ”humanism”. Jämför Marx’ första teser om Feuerbach. Hänvisningen till Moleschott träffar hans mekaniska materialism.

> Vad vi sålunda kan gissa för närvarande om reglerandet av förhållandena mellan könen efter det annalkande utplånandet av kapitalistisk produktion är huvudsakligen av negativ karaktär, framför allt begränsat till det som kommer att försvinna. Men vad skall tillkomma? Det kommer att bestämmas sedan en ny generation har vuxit upp: en generation av män som aldrig i sitt liv haft tillfälle att köpa en kvinnas underkastelse vare sig med pengar eller med andra medel och en generation av kvinnor som aldrig har varit tvungna att underkasta sig någon man på grund av något annat skäl än verklig kärlek eller att avhålla sig från att ge sig till sin älskade av fruktan för ekonomiska konsekvenser. Så snart sådana människor existerar kommer de inte att bry sig ett dugg om vad vi i dag tycker att de borde göra. De kommer att skapa sin egen praxis och sin egen allmänna opinion i överensstämmelse därmed – punkt och slut.

4. Problem med kvinnans frigörelse

Om vi ser lite kortare än den dunkla framtiden så har vi redan nämnt att laglig jämställdhet är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för kvinnans fullständiga emancipation. Det innebär naturligtvis först av allt rösträtt och rätt att bekläda ämbeten.

Emancipationskraven har också inneburit opposition mot varje diskriminering av kvinnor på borgerligt moraliska grunder. Ett typiskt exempel kom upp i 1871 års Pariskommun (i vilken arbetarkvinnorna spelade en framträdande och militant roll) och uppmärksammades av Marx i en tidig utskrift av hans *Inbördeskriget i Frankrike* (kallas vanligen *Pariskommunen* på svenska*)* som en av den revolutionära regimens progressiva handlingar:

> Kommunen bar gett order till kommunstyrelsen att inte göra någon skillnad mellan de kvinnor som kallades illegitima, mödrar och änkor till nationalgardets män, när det gäller skadestånd ...

Att börja hemma

Militanta socialistiska kvinnor har alltid påpekat att jämställdhet börjar hemma, det vill säga i den socialistiska rörelsen.[9] År 1865 måste Marx i ett brev försäkra att ”naturligtvis” kunde kvinnor likaväl som mätt bli medlemmar av den Första internationalen. (I själva verket visar hans korrespondens inte långt efter bildandet av Internationalen att han manar ett par kvinnor att gå med i Internationalen som självständiga medlemmar oberoende av sina äkta makar. På 1860-talet kunde detta inte tas för självklart.) Ett annat brev föregriper en annan fråga: ”I varje fall kan damerna inte klaga på Internationalen för den har valt en dam, Madame (Harriet) Law, att bli medlem av rådsförsamlingen.”

Senare var det Marx som lade fram en resolution i rådsförsamlingen och uppmanade till ”skapandet av avdelningar för arbetarkvinnor” eller ”kvinnliga avdelningar inom arbetarklassen”, dock utan att hindra ”existerandet eller skapandet av avdelningar för båda könen”. På Internationalens konferens 1871 motionerade Marx om detta i råds-församlingens namn och underströk ”behovet att bilda kvinnoavdelningar i länder vars industrier anställer många kvinnor”.

I ett brev som Engels skrev till Wilhelm Liebknechts hustru Natalie medan hennes make satt i fängelse, påpekades att kvinnor har samma kamp att utkämpa som män:

> Lyckligtvis låter inte våra tyska kvinnor förvirra sig utan visar i handling att den ryktbara svaga sentimentaliteten bara är en karakteristisk klassjukdom hos den borgerliga kvinnan.

---

[9] Det är kanske mindre viktigt att påpeka att socialistiska kvinnor måste komma ihåg att jämställdheten har två sidor. Det gamla samhällets gentlemannatradition, som bygger på kvinnornas underlägsenhet, försvinner inte så lätt. Efter sitt besök i Amerika berättade Engels i ett brev: ”Mor Wischnewetzky är djupt sårad för att jag inte besökte henne i Long Branch ... Hon tycks bli upprörd över etikettsbrottet och över bristen på artighet mot damer. Men jag tillåter inte att små kvinnosaksdamer begär gentlemannabehandling av oss. Vill de ha männens rättigheter så får de också finna sig i att bli behandlade som män.”

Den socialistiska kvinnorörelsen blomstrande under i synnerhet Engels' och Bebels uppmuntran med en självständig ledning och en egen press. (I Tyskland nådde Clara Zetkins tidning *Gleichheit* så småningom en upplaga på 100 000.) I Tyskland var det den lassalleska grenen som var emot socialistisk agitation för kvinnans emancipation och argumenterade emot kvinnornas ökade inträde i industrin. På enhetskongressen i Gotha 1875 mellan de lassalleska och de halv-marxistiska grupperna röstades en motion av den marxistiska gruppen, om att partiet skulle ta till protokollet att man var för lika rättigheter för kvinnor, ned av majoriteten under hänvisning till den gamla ursäkten att kvinnor ”inte var mogna” för detta steg. Men Bebels bok om kvinnan var mycket inflytelserik. På den socialdemokratiska kongressen i Erfurt (1891), vilken slutligen antog ett formellt marxistiskt program, stödde slutligen majoriteten kvinnornas krav på rättigheter, åtminstone kravet på laglig jämställdhet. Ändå opponerade sig samma år, vid Andra internationalens kongress, Emile Vandervelde mot den marxistiska ståndpunkten – denne det verkliga förkroppsligandet av socialdemokratisk reformism.

England var den mest lovande socialistiska kvinnoledaren vid tiden för Engels' död Eleanor Marx, vars anmärkningsvärda karriär som revolutionär organisatör och agitator bar fördunklats av etiketten ”dotter till Karl Marx” och av de tragiska omständigheterna kring hennes självmord 1898.[10] Hon var inte bara en utomordentligt effektiv politisk aktivist som helst arbetade bland de mest utsugna arbetarna i Londons East End, hon var också den skickligaste kvinnliga fackföreningsorganisatören inom New Unionism-rörelsen. Efter att ha spelat en aktiv roll vid skapandet av den nya sortens fackförening för gas- och diversearbetarna, vilken organiserade oskolade arbetare till en militant massorganisation – ”den allra bästa fackföreningen”, enligt Engels' åsikt – blev hon också den erkända ledaren för de kvinnliga arbetarna i rörelsen, vilka hon organiserade i de första kvinnliga fackföreningsavdelningarna i landet.

Dessutom deltog hon i diskussioner om kvinnoemancipationsstrategi inom den socialistiska kvinnorörelsen på kontinenten och var medförfattare till en pamflett för England med namnet *The Woman Question*. I detta årtiondes intellektuella cirklar kallades ofta ”kvinnofrågan” *Ibsenism;* Eleanor var en av pionjärerna när det gällde att sprida kännedom om ”den Nya Kvinnans” dramatiker och hon var en av de första översättarna både av Ibsen och hans landsman Kielland.

Typiskt nog började Engels, som redan var över 70, att studera norska för att kunna läsa båda dessa författare i original. Det är kanske som resultat av Noras igenslagna dörr i *Ett dockhem* som Engels anmärkte i ett brev år 1893, när han hörde att Hermann Schlüters hustru hade lämnat honom: ”det är alltid skönt att höra att en kvinna som man känner har haft mod att bli självständig ... Men vilket ödslande av energi är inte det borgerliga äktenskapet – först innan man kommit så långt; sedan så länge affären varar; och sedan tills man gjort sig kvitt den igen.”

Opposition mot borgerlig feminism

I likhet med de flesta socialistiska kvinnorörelser hade Engels mycket litet till övers för den borgerliga kvinnorättsrörelsen. De senare ställde (då som nu) vanligen en abstrakt

[10] I och med utgivandet av C. Tsuzukis bok *The Life of Eleanor Marx* (Oxford 1967) har hon visats ett minimum av rättvisa, åtminstone vad gäller hennes arbete som revolutionär socialist. Detta är desto mer slående som Tsuzukis egna tankar är helt främmande för marxismen.

jämställdhet i motsats till ett beskydd av kvinnliga arbetare i industrin. Engels förklarade för en kvinnosakskvinna:[11]

> Lika lön för lika arbete för båda könen krävs, såvitt jag vet, av alla socialister tills (löner är) försvunna helt och hållet. Att arbetarkvinnan behöver speciellt skydd mot kapitalistisk utsugning på grund av sina speciella fysiologiska funktioner tycks mig uppenbart. De engelska kvinnor, som förfäktade formella rättigheter för medlemmar av sitt kön att bli lika utsugna av kapitalisterna som männen, år för det mesta, direkt eller indirekt, intresserade av kapitalistisk utsugning av båda könen. Jag medger att jag är mer intresserad av den kommande generationens hälsa än av en absolut formell jämställdhet mellan könen under det kapitalistiska produktionssättets sista är. Det är min övertygelse att verklig jämställdhet mellan män och kvinnor bara kan bli verklighet när den kapitalistiska utsugningen av dem båda har försvunnit och privat hushållsarbete har förvandlats till samhällelig industri.

Dessutom har mycket tidigt (1874) påpekat apropå denna fråga att vinster som görs för kvinnor och barn i fabrikerna sedan vinns lättare också för män. När han skrev om ”det envisa motstånd som de engelska fabriksägarna gjorde mot tiotimmarslagen” förklarade han:

> De visste bara alltför väl att två timmars nedskärning av arbetstiden för kvinnor och barn skulle föra med sig en likadan nedskärning av arbetstiden för vuxna män. Det ligger i storindustrins natur att arbetstiden skall vara lika för alla.

Opposition mot skyddslagstiftning för kvinnor har under tidernas gång kommit från många olika håll förutom från själva kapitalistklassen; varje härskande klass kan konsten att mobilisera inte bara dem som tjänar på att vara härskande utan också sina offer. Precis som Marx i *Kapitalet* hade ställt de föräldrar vid skampålen som utnyttjade sina barns arbete, så hade han också pekat på motståndet från fattiga arbetarkvinnor mot en begränsning av deras arbetsdag’ av fruktan för att minska deras redan magra inkomst. Motstånd hade kommit från de enkelspåriga fackföreningsförespråkarna som inte ville ha någon ”inblandning” av lagstiftning. Motstånd hade naturligtvis också kommit från anarkistiska förespråkare av revolutionen: I en artikel från 1873 förlöjligade Marx det anarkistiska argumentet att man ”inte fick göra sig besvär att försöka uppnå lagstiftning mot utnyttjandet av flickor under 10 år i fabriksarbete eftersom man därmed inte hade satt stopp för utnyttjandet av pojkar under 10 år” – alltså var det en ”kompromiss som skadade de eviga principernas renhet”. De borgerliga kvinnosakskvinnorna intog en plats i denna falang.

I allmänhet stödde Engels – liksom de revolutionära marxistiska kvinnoledarna sådana som Clara Zetkin i Tyskland och Eleanor Marx i England – kraftfullt organiserandet av *socialistiska* kvinnorörelser och arbetarkvinnors rörelser i kampen för full jämställdhet, detta till skillnad från de borgerliga kvinnosakskvinnornas grupper för vilka ”den separata kvinnosaksaffären” var ett ”rent borgerligt tidsfördriv”. I den Första internationalen måste Marx kämpa mot tolfte sektionens ökända galenskaper, som anfördes av Victoria Woodhull. De kombinerade en medelklassinriktad arbetarfientlig ”socialism” med s.k. fri kärlek, spiritualism, kulttänkande och nästan alla övriga av tidens modenycker. När Marx talade om liknande grupper i England sammanfattade han det hela som ”dårskaper och hugskott, som till exempel penningförfalskning, falsk emancipation av kvinnorna etc”.

Den sociala revolutionen kommer först

Som vi har sett var det inte kravet på eller förhoppningarna om utsträckandet av sexuell frihet (”fri kärlek” eller hur nu ögonblickets modeterm kunde lyda) soul frågan gällde, utan snarare den samhällsideologi i vilket: denna är inbäddad eller den strategiska plats den ges i den

[11] Det var Gertrud Guillaume-Schack (född grevinna). Hon hade varit en av ledarna för den borgerliga kvinnorörelsen i Tyskland, därefter gått med i den socialistiska kvinnorörelsen en tid, varefter hon flyttade till England, blev anarkist och angrep William Morris’ socialistförbund.

socialistiska rörelsens hela tubete. Då Engels skrev om likheterna mellan den moderna socialistiska rörelsen och de första kristna gemenskaperna på det tid då den nya religionen fortfarande var en subversiv lära,[12] kommenterade han torrt apropå Bibelns vittnesbörd om tillväxten av kristna sekler och deras ömsesidiga anklagelser till exempel för sexuell omoral:

> Det är ett egendomligt faktum att frågan om ”fri kärlek” kommer fram i samband med varje stor revolutionär rörelse. För en grupp människor framstäv detta som ett revolutionärt framsteg, som att skaka av sig gamla traditionsbundna fjättrar som inte längre behövs. För en annan grupp framstår det som en välkommen lära som bekvämt täcker all sorts fri och lättsinnig praxis mellan man och kvinna. Den senare, den filistinska sorten, tycks här snart ha kommit i överläge ...

Detta ”egendomliga faktum” beror på

> ett fenomen som är gemensamt för alla stora agitationstider, nämligen att de sexuella förhållandenas traditionella band, liksom alla andra fjättrar, skalas av. Under kristendomens första århundraden dök där ofta upp, vid sidan av asketer som späkte sitt kött, en tendens att sträcka ut kristen frihet till att gilla också ett mer eller mindre obehindrat umgänge mellan man och kvinna. Samma sak observerades i den moderna socialistiska rörelsen.

Saint-Simon (fortsätter Engels) krävde ett ”köttets återupprättande” och Fourier var ännu mer skrämmande för de härskande filistinerna. ”När man kom över det utopiska stadiet gav dessa extravaganser vika för en mer rationell och i verkligheten långt radikalare uppfattning” – till ”den fromma världens hycklande upprördhet”.

Hos Marx och Engels finns det alltså inte någonting av den senare socialdemokratins undankrypande från ”anklagelsen” att social revolution för med sig en sexuell revolution. Vad som då och då förtretade dem och andra var det ideologiska beläte som så ofta följde med sexualfanatismen i en värld som även i övrigt knakade i fogarna. Även när det gällde detta tröstade sig Engels med anmärkningen att de subversiva kristna sekterna också måste gå igenom samma problem:

> Och precis som arbetarklasspartierna i alla länder befolkas av alla de typer som inte har något att hämta i den officiella världen eller av dem som har blivit förstörda av denna värld – antivaccinister, nykterhetsförkämpar, vegetarianer, antivivisektionister, naturläkare, frimicklare vars sekter fallit sönder, misslyckade uppfinnare, offer för rättvisan, utslagna av byråkratin, ärliga dårar och oärliga svindlare – så gällde detta också för de första kristna. När allt frigjordes, dvs. kom i oordning genom den gamla världens upplösning, så kom en efter en av dem in i kristendomens magnetfält såsom det enda element som motstod upplösningen ...

Vad som var primärt var den sociala revolutionens rörelse, inte de många olika reformrörelserna som riktades mot *symtomen* på social upplösning.

Denna attityd satte inte socialismen i motsatsställning till kampen för kvinnans rättigheter, lika litet som marxismen står i motsatsställning till kampen för reformer, utan den klargjorde ett visst förhållande mellan dem. Reformer var lika viktiga inom detta område som inom ekonomin och politiken. Socialister skulle kämpa för dem i samma anda. Men ytterst kan den historiska formen för fördelning av arbetet mellan könen inte utrotas för gott annat än genom en lika djupgående omvälvning som det ursprungligen hade krävts för att skapa ”det världshistoriska besegrandet av det kvinnliga könet” som Engels hade skrivit om.

---

[12] Engels citerade gärna Ernest Renans uttalande att var och en som ville få en uppfattning om de första kristna församlingarna skulle studera den lokala avdelningen av Första Internationalen.